

УДК 330.861:658.26 (447)

ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОПТОВОГО РИНКУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

Ажнакін С.Г.

Розглянуто проблему реформування оптового ринку електроенергії України в контексті усунення системних недоліків і обґрунтування необхідності структурних змін у галузі в цілому. Запропоновано найбільш дієві методи такої модернізації на основі використання світового досвіду вирішення аналогічних проблем.

Постановка проблеми. Реформування електроенергетики України розпочалось в умовах жорсткої економічної кризи 90-х років минулого століття, коли енергосистема України перебувала на межі розпаду, було прийнято рішення про необхідність реформування галузі на засадах ринкової економіки. Українськими та міжнародними експертами було запропоновано для України модель ринку електроенергії. Фактично реформування почалось у 1994 році і першим важливим кроком стало створення у грудні 1994 року Національної комісії регулювання електроенергетики України (НКРЕ), як незалежного органу регулювання в електроенергетичній галузі. Слід зазначити, що НКРЕ України стала одним із перших органів економічного регулювання електроенергетики, створених у країнах Європи після Великобританії та Угорщини.

У тому ж 1996 році розпочав функціонування Оптовий ринок електроенергії України (ОРЕ), побудований за моделлю Пулу електроенергії Англії та Уельсу. З того часу оптова купівля та продаж електричної енергії, виробленої в Україні, здійснюється через ОРЕ. Проте, створена в Україні модель ринку дещо відрізняється від загальноприйнятої моделі «пулу», оскільки у конкурентному сегменті ринку – на ринку цінових заявок – працюють лише генеруючі компанії ТЕС. У той же час тарифи для АЕС, ТЕЦ, ГЕС, ВЕС та когенераційних і парогазових установок регулюються НКРЕ. Це обумовлено тим, що при системі ціноутворення для виробників електроенергії, яка використовується в Україні, собівартість електроенергії, виробленої тепловими електростанціями значно вища, ніж собівартість електроенергії, виробленої ГЕС та АЕС. За таких умов справедлива конкуренція між тепловою, ядерною та гідро генерацією була неможлива.

Але, на даному етапі розвитку економіки країни, в електроенергетиці виявилися ряд кризових явищ, вирішення яких фактично неможливе з застосуванням існуючої моделі ОРЕ. Саме тому й

постає проблема приведення цієї моделі до відповідних норм та викликів сьогодення.

Постановка завдання. Отже, найбільшою проблемою у загальному реформуванні електроенергетиці є проблема модернізації оптового ринку електроенергії (ОРЕ). Завданням цієї статті є пропозиції щодо переходу функціонування ОРЕ до світових стандартів, аналіз переваг та недоліків такого переходу.

Аналіз досягнень та публікацій. Даною тематикою займалися такі вітчизняні вчені як Кальченко, Бубен, Попов, Врублевський та інші. Проте в їхніх роботах виявилися деякі розбіжності з пропозиціями щодо реформування у поточній ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спочатку слід зазначити основні етапи створення та функціонування ринку електроенергетики України.

На першому етапі ОРЕ не міг функціонувати ефективно через ряд проблем, які були характерні як для галузі, так і для економіки України в цілому. Основними з них були проблеми неплатежів за електроенергію та бартеризація розрахунків. Лише невелика частка електроенергії оплачувалась грошовими коштами. З метою подолання цих проблем Урядом країни було вжито ряд заходів, які зруйнували існуючу ситуацію і забезпечили сталу тенденцію до досягнення повної оплати за спожиту електроенергію.

У 1994 році була створена Національна комісія регулювання електроенергетики (НКРЕ) на яку були покладені вирішення таких проблем:

- економічне регулювання електроенергетичних підприємств
- сприяння конкуренції у галузі
- роботи по ліцензуванню діяльності підприємств галузі
- захист прав споживачів.

У 1996 році було проведена реструктуризація галузі відокремленням виробництва, передачі, розподілу та постачання електроенергії: на 4 компанії ТЕС, 2 компанії ГЕС, 1 компанію АЕС, 1 компанію магістральних мереж та 27 регіональних розподільчих компаній.

Все це привело до необхідності створення у 1996 році оптового ринку електроенергії, де були запропоновані принципи упровадження системи «єдиного покупця», принципи праці ТЕС за ціновими заявками та принципи роботи всіх інших електростанцій за регульованими тарифами.

Слід зазначити, що саме завдяки моделі ринку „Єдиного покупця” вдалося запровадити ефективний контроль за розрахунками у галузі і розв’язати проблему неплатежів.

Однак, на сьогодні, як з міжнародного досвіду, так і з досвіду впровадження моделі „єдиного покупця” в Україні, зрозуміло, що ця модель ринку електроенергії має суттєві недоліки. Аналіз ситуації у галузі говорить про необхідність запропонування у перспективі перейти від моделі ринку „Єдиного покупця” до більш ефективної та орієнтованої на споживачів моделі ринку електроенергії – ринку двосторонніх контрактів з балансуєчим ринком. Для цього передбачається здійснити заходи у двох напрямках:

- реалізація потенціалу існуючої моделі ринку шляхом вирішення нагальних поточних проблем та;
- поетапний перехід від діючої моделі ринку електричної енергії «Єдиного покупця» до повномасштабного конкурентного ринку двосторонніх контрактів з балансуєчим ринком, який має забезпечувати балансування попиту та пропозицій у реальному часі.

На першому етапі основні заходи необхідно спрямувати на вдосконалення існуючої моделі ринку та подолання її основних недоліків – остаточне розв’язання проблеми неплатежів, вирішення проблеми накопиченої заборгованості, вирішення проблеми перехресного субсидіювання у галузі, вдосконалення механізмів конкуренції на існуючому ринку та системи державного регулювання тощо.

Крім того, потрібно сформулювати існуючі організаційно-правові проблеми в електроенергетиці таким чином, щоб можна було зробити висновок, чи пов’язані вони з існуючою моделлю ОРЕ або ні. Для цього пропонуємо розділити всі проблеми на незалежні від моделі та властиві для моделі (таблиця 1).

Як можемо побачити з таблиці 1, більшість проблем у електроенергетиці пов’язана саме з існуючою системою функціонування ОРЕ.

Саме тому й постає нагальне питання переходу існуючої системи до більш ефективної та такої, що дозволить вирішити більшість з приведених вище проблем.

Світовий досвід свідчить про те, що такою моделлю має бути модель з двохсторонніми контрактами, балансуєчого ринку та з ліквідованим загальним Пулом підприємств галузі.

Таблиця 1

Проблеми існуючої моделі ОРЕ України

Проблеми, що визначаються моделлю ринку		
Властиві для моделі в цілому	Властиві для моделі, працюючої в специфічних умовах України	Незалежні від моделі
Відсутність належної законодавчої бази для упровадження комерційних контрактів	Великі непогашені борги між учасниками ОРЕ	Нарахування податків на бухгалтерський, а не реально отриманий касовий доход
Модель не повністю сумісна з активним прозорим ринком експорту	Дефіцит поточних платежів	Неналежно розвинуте регулювання цін користування системою
Відсутні стимули для інвестицій	Адміністративне втручання у потік коштів на ОРЕ	Обмеження на постачання для платоспроможних споживачів
Плата за роботу потужність використовується для прямого контролю за оптовими цінами	Неефективна конкуренція, що спонукає регуляторне втручання	Відсутність гарантованих стандартів надійності та якості
	Відсутність ринку допоміжних системних послуг (відсутність пікової/маневрової потужності)	Високий рівень втрат в мережах
	Адміністративне втручання в управління ринком	Відсутність належного комерційного обліку
	Перебування мереж у власності Обленерго надає їм переваг у конкуренції в сфері роздрібного постачання	Перехресні субсидії між категоріями споживачів та регіонами
	Відсутність механізмів кредитних гарантій та управління ризиками	НКРЕ не є юридично незалежним органом
	Відсутність стимулів для ефективного управління обмеженнями в передавальних мережах	Неповний комплект технічних правил

Зазначимо ключові переваги ринку двосторонніх договорів та балансуючого ринку. Нова модель ринку двосторонніх договорів та балансуючого ринку буде краще відповідати вирішенню наступних завдань:

- стимулювання інвестицій;
- відображення витрат в ціні;
- підвищення конкуренції та ефективності роботи;
- збільшенню обсягів міжнародної торгівлі електроенергією та інтеграцією до Європейського ринку.

Зупинимося детальніше на питанні, на чому ж ґрунтується рішення щодо необхідності впровадження моделі ринку двосторонніх договорів та балансуючого ринку. Якщо говорити коротко, то перехід до нової моделі ринку має допомогти в розв'язанні наступних проблем:

- забезпечення стимулів для інвесторів;
- забезпечення справедливих цін на продукцію галузі, які відображають необхідні витрати на виробництво, передачу, розподіл та постачання;
- зростання рівня конкуренції та підвищення ефективності роботи галузі;
- забезпечення сприятливих умов для реалізації експортного потенціалу електроенергетичної галузі України та інтеграції України до європейського енергетичного ринку.

Найважливішою проблемою сектору є проблема інвестицій. Енергетичною стратегією України до 2030 року обсяг інвестицій у сектор передбачено у розмірі 400 млрд. гривень, що неможливо забезпечити за рахунок лише централізованих інвестицій. У той же час залучення приватних інвестицій при існуючій моделі ринку ускладнено. Відсутність стимулів для інвестицій є проблемою, властивою для моделі Пулу електроенергії. Це пов'язано з тим, що модель Пулу не передбачає довгострокових контрактів, які дають впевненість у майбутніх доходах. В існуючому ОРЕ України залишається досить велика доля адміністративного регулювання. При переході до ринку двосторонніх контрактів суттєво зменшуються можливості для адміністративного втручання і зростає роль ринкових механізмів, що забезпечить зменшення регуляторних ризиків для учасників ринку. Запровадження довгострокових контрактів зменшить ринкові та кредитні ризики. За умов зменшення і, найважливіше, можливості чіткого прогнозування ризиків знижується плата за інвестований капітал і, відповідно, компанії отримують більше можливостей для залучення інвестицій.

У результаті переходу до моделі двосторонніх договорів та балансуючого ринку застосування нових ринкових принципів ціноутворення відбудеться в усіх сегментах майбутнього ринку. Основні обсяги енергії будуть реалізовуватися за двосторонніми договорами,

наприклад, між виробниками та постачальниками, ціна на які буде визначатися двосторонніми домовленостями сторін.

Необхідно зазначити, що нова модель ринку значно розширює спектр послуг та «товарів», які реалізуються суб'єктами ринку електричної енергії (продаж електричної енергії за типом графіку та за часом доби, послуги з балансування, допоміжні послуги), та забезпечує встановлення ціни на кожен послугу окремо в залежності від фактичної та економічної вартості наданої послуги.

В умовах використання ринкових механізмів ціноутворення формуватимуться правильні цінові сигнали щодо напрямків інвестицій, наприклад, на будівництво нових генеруючих потужностей або заходи для усунення мережевих обмежень.

Підвищення рівня конкуренції на ринку двосторонніх договорів стимулюватиме учасників ринку до підвищення ефективності своєї діяльності, скорочення неефективних витрат та підвищення якості надання послуг. Звичайно, важко розраховувати на зниження ціни електроенергії для споживачів в умовах постійного зростання вартості енергетичного палива, але перехід від моделі ринку «Єдиного покупця» до ринку двосторонніх контрактів має суттєво зменшити темпи зростання ціни на електроенергію. За допомогою моделі загальної рівноваги економіки України економісти Інституту економічних досліджень та політичних консультацій показали, що при збереженні чинної моделі ринку втрати ВВП України до 2015 року через зростання ціни електроенергії складатимуть близько 5%. У той же час за умови переходу до ринку двосторонніх контрактів ціна електроенергії також зростатиме, але значно повільніше, і втрати ВВП складатимуть при різних сценаріях переходу від 0,8% до 1,5%.

Запровадження платежів за балансування, що базуються на фактичних витратах для досягнення балансу, стимулюватиме зростання наявної робочої потужності та створення достатніх резервів потужності. Перспективна модель ринку також передбачає перехід від солідарної до індивідуальної відповідальності за створення небалансу в системі та платежів за нього. Таким чином, кожен суб'єкт нестиме «економічну» відповідальність за свої небаланси, а отже намагатиметься звести її до мінімуму. Такий механізм забезпечить не лише відшкодування витрат на послуги з балансування, а й сприятиме покращенню режимів роботи ОЕС України та її складових. Одним із недоліків моделі „Пулу електроенергії” є те, що в ній існують передумови для маніпулювання цінами, що практично неможливо на балансуєчому ринку.

Важливо також зазначити, що електроенергетична галузь України має значний експортний потенціал. На сьогодні річний експорт електроенергії з України складає близько 10 ТВт.год, тоді як у 1990 році

експорт до Центральної Європи складав близько 30 ТВт.год електроенергії. Цей потенціал сьогодні не реалізується з багатьох причин, в першу чергу через те, що енергосистема України не синхронізована з європейською USTE. Впровадження ринку двосторонніх контрактів з балансуєчим ринком стане одним з факторів, що сприятимуть зростанню експорту електроенергії з України до ЄС, оскільки у більшості країн ЄС на сьогодні використовується модель ринку двосторонніх контрактів. При розробці та впровадженні нормативної бази нової моделі ринку в Україні передбачено, що технічні кодекси мають бути сумісні з правилами USTE.

Перехід від ринку “Єдиного покупця” до ринку двосторонніх контрактів з балансуєчим ринком пов’язаний з кардинальною зміною структури та принципів функціонування ринку електроенергії.

Продаж електричної енергії на діючому оптовому ринку електричної енергії здійснюється через єдиного посередника (пул) з централізованим ціноутворенням. Системним оператором проводиться централізоване складання графіку виробництва. Витрати, спричинені небалансами розподіляються між учасниками ринку пропорційно, що не стимулює індивідуальної відповідальності учасників ринку за створені ними небаланси в системі.

При впровадженні нової моделі ринку мають бути введені нові елементи ринку, які відсутні на діючому ринку “Єдиного покупця”: балансуєчий ринок, ринок допоміжних послуг, електрична біржа. Відбувається перехід від централізованого до індивідуального складання графіків.

Впровадження нової моделі ринку планується здійснити поетапно протягом 2009-2014 років відповідно до «Плану заходів щодо реалізації положень Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України», схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.11.07 № 1056.

З кожним етапом передбачається поступове «відкриття» ринку електроенергії, починаючи з ~20% на першому етапі, ~ 40% ринку на другому та до 70% на третьому етапі впровадження. Четвертий етап буде характеризуватися повним відкриттям ринку.

Висновки. Отже, зі всього вищезгаданого можна зробити висновок, що існуюча модель функціонування оптового ринку електроенергії України не є ефективною та не відповідає сучасним умовам та викликам.

Більш ефективною та відповідаючою світовим стандартам має бути модель двохсторонніх контрактів та балансуєчого ринку. Саме така модель упроваджена у більшості розвинутих країн світу та довела свою ефективність, життєздатність та витримала усі виклики, пов’язані з сучасними загальносвітовими кризовими явищами.

Література:

1. Кальченко В.М. Перехід до нової моделі ринку електроенергії в Україні. / В. М. Кальченко // Енергетика України. – 2010. - №4. – С. 28-35.
2. Бубен О.В. Функціонування постачальників електроенергії на новому ринку / О. В. Бубен // Энергетическая политика Украины. – 2009. - №12. – С. 67-69.
3. Попов В.К. Головні проблеми генеруючих компаній України, пов'язані з функціонуванням ОРЕ / В.К. Попов, А.З.Врублевський // НАН України; Госнефтегазпром України. – К.: Украинские энциклопедические знания. - 2010. – С.86-88
4. Ажнакин С.Г. Проблемы реформирования энергорынка Украины / С. Г. Ажнакин // Весник социально-экономических исследований. - 2005. -№20. - С.15-21.

Abstract

Azhnakin S. G.

The analysis of problems of wind energy's development in Ukraine in connection with the urgency of providing non-polluting producing energy manufactures

In the article the problem of providing non-polluting producing energy manufactures (on example of providing wind energy) is considered. The most possible ways of escalating of a share of the produced electric power to a power balance of the country are offered due to nonconventional sources.